

DİVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK'TE İNSANLAR İÇİN KULLANILAN NİTELEYİCİLER*

Hanife ALKAN**

ÖZET

Divânu Lugâti't-Türk (DLT), Kaşgarlı Mahmud tarafından XI. yüzyılın ikinci yarısında Araplara Türkçeyi öğretmek için yazılmış, Türkçe madde başlı Arapça ansiklopedik sözlüktür. Türk dilinin zengin söz varlığını içinde barındıran, Türk dünyasının dilini ve kültürünü yansıtan en önemli kaynak eserlerden biridir. Eserde XI. yüzyıl Türk dünyasına ait toplumsal, kültürel, ekonomik, tarihî birçok unsuru bulmak mümkündür. Bu nedenle de tarihî süreç içinde Türk kültürünü ve medeniyetini bütün yönleri ile incelemek isteyen araştırmacıların en önemli başvuru kaynağı olmuş, yurt içi ve yurt dışında eserle ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. DLT, her alanda olduğu gibi insanların birbirlerini çeşitli amaçlar doğrultusunda nitelemek üzere kullandıkları *sıfatlar* açısından da oldukça zengindir. Sıfatlar, iltifat ve hakaret olgularını içinde barındıran dil vasıtalarıdır. Sıfatlar vasıtasıyla insanlar birbirlerini övmüş ya da yermişlerdir. İnsanların birbirlerini nitelerken kullandıkları kelimelere göre toplumun değer yargıları ile ilgili fikir edinmek de mümkündür. Sıfatların kendilerinden sonra gelen adların çeşitli niteliklerini gösteren türüne *niteleme*; onları sayı veya belgisiz olarak, işaret ederek, soru sorarak belirten türüne *belirtme sıfatı* denir. XI. yüzyıl Türk kültüründe kadına, erkeğe, çocuğa, genel olarak toplumun bütün bireylerine hangi açılardan bakıldığı söz konusu sıfatlar vasıtasıyla daha iyi gözlemlenebilmektedir. Bu çalışmada da bireylerin toplumda üstlendikleri roller, birbirlerine bakış açıları sıfatlar açısından değerlendirilerek geçmişten günümüze kadar devamlılık arz eden değerler üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Divânu Lugâti't-Türk, Sıfat, Kadın, Erkek, Övgü, Yergi, Türk toplumu

QUALIFIERS USED FOR PEOPLE IN DIVAN LUGAT AT-TURK

ABSTRACT

Divan Lugat at-Turk (DLT) that was written by Kaşgarlı Mahmud for teaching Turkish language to Arabs in second half of XI. century is Arabic encyclopaedical dictionary with Turkish lexical entry. DLT that includes vocabulary of Turkish language and shows language and

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: hanifealkan_24@hotmail.com

culture of Turkish community is one of the most important work in basic works. In this work, it's possible finding social, cultural, economical, historical factors of XI. century Turkish community. For this reason, in historical process it has been the most important reference guide for researchers who have wanted researching Turkish culture and civilisation completely and a lot of works have been done about it in domestic and foreign. It is substantial like all field in terms of adjectives/qualifiers of people for characterising each other in accordance with several aims. Adjectives are language factors that include compliment and invective facts. People have praised or satirised each other by these adjectives. It's possible having an idea about standard of judgement of community according to words which are used by people for each other. It's called *qualificative adjective* which comes before noun and shows several qualities of nouns; it's called *determinative adjective* which shows noun by number or indefinite, indicating and asking a question. It's observed better by these adjectives how was seen woman, man, child, and all members of community generally in XI. century. In this work, it will be analyzed values has been continuous from past to present according to adjectives that show roles of member, members' perspectives with each other.

Key Words: Divan Lugat at-Turk, Adjective, Woman, Man, Praise, Satire, Turkish community

1. Giriş

Malazgirt Zaferi ile İslam dünyasında egemen güç haline gelen Türklerin dilini Araplara öğretmek amacıyla Kaşgarlı Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed tarafından yazılan DLT, Türkçe madde başlarını Arap grameri esasına göre sıralayan ve anlamlarını açıklayan kapsamlı bir ansiklopedik sözlüktür. Türkçenin bilinen ilk sözlüğüdür. 1072'de yazılmaya başlanmış, 1077'de tamamlanarak Abbasi halifesi Muhammedü'l-Muktadî bi-Emrillah'ın oğlu Ebul'l-Kasım Abdullah'a sunulmuştur. Eserin tam adı "Kitâbü Divânü Lugâti't-Türk (Türk dillerini toplayan kitap)"tür. Kitabın Ali Emirî tarafından 1917'de bulunan tek nüshası İstanbul Millet Kütüphanesi'ndedir (Ercilasun 2006, 314, 316; Akalın 2008, 480-481).

DLT, XI. yüzyıl Türk dili ve kültürü ile ilgili birçok unsuru bünyesinde barındıran ilk Türk kaynağıdır. XI. yüzyıl Türk dilinin ses ve şekil özellikleri ile söz varlığının diğer Türk lehçeleriyle karşılaştırmalı olarak ayrıntılarıyla incelendiği dilbilgisi kitabı ve sözlüğü; çeşitli hastalıkların tedavisi için kullanılan ilaçlar, Türk dokuma ve el sanatları, at yetiştiriciliği, tarım, Türklerin ulusal takviminin tarihçesi, Türk devlet ve hukuk düzeni, askerî terimler, Türk toplumunun siyasi, iktisadî yapısı, yaşadığı yerler, Türk tarihinin bazı meseleleri, gelenek görenekler, inanışlar, yaşama biçimleri gibi binlerce konuyu içinde barındıran ilk Türk ansiklopedisi; iktisat, tarih, halkbilim, coğrafya kitabı ve bir Türk'ün çizdiği bilinen ilk dünya haritasının bulunduğu ilk Türk atlasıdır (Kaçalın 2008, 529; Akalın 2008, 480).

DLT, XI. yüzyılda Türk dilinin söz varlığının genişliğini yansıtan, o dönemin toplum yaşayışı ile ilgili ayrıntıları, maddi ve manevi kültürümüze ait önemli kayıtları içeren bir Türk kültür hazinesidir (Aksan 2008, 7). Bu nedenle de geçmişten günümüze kadar Türk kültürünü ve medeniyetini bütün yönleri ile incelemek isteyen araştırmacıların en önemli başvuru kaynağı olmuş ve üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. DLT'de madde başlarını tanımlamak için çeşitli lehçelerden atasözü, şiir parçaları, cümle gibi zengin örnekler verilerek kelimelerin hangi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

bağlamlarda kullanıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle DLT'ye modern dilbilim özelliklerinin yansıtılmış olduğu ilk Türk kaynağı gözüyle bakmak mümkündür.

Kelimeler dilin anlamlı ya da görevli en küçük birimleridir (Ergin 2002, 95). İnsanın dünyayı algılamasında, düşüncelerini sistemleştirmesinde önemli bir yere sahip oldukları için dil ile ilgili ilk çalışmalar kelimeler temel alınarak yapılmıştır. Sözlüklerin içine aldığı bu söz varlığını eksiksiz bir şekilde işlemekle ve kelimeler arasında doğru ilgileri kurabilmekle söz konusu dilin konuşurlarının kültür yapısını oluşturan birimlere ulaşılabilir. DLT, XI. yüzyılda Kaşgarlı'nın ulaşabildiği Türk dünyasının ortak kültürünü, ortak dünya görüşünü ve yaşam biçimini ele alan ve bunu zengin söz varlığıyla gözler önüne seren kaynak eserlerden biridir. Her alanda olduğu gibi Türk topluluklarının XI. yüzyılda kullandıkları sıfatlar açısından da zengin bir başvuru kaynağıdır. Kelime türleri içinde değerlendirilen sıfatlar, kendilerinden sonra gelen adların çeşitli niteliklerini göstermelerine ya da adları sayı belirterek, soru sorarak, işaret ederek, bazen de belgisiz olarak bildirmelerine göre *niteleme sıfatları* (Fr. *adjectif qualificatif*, İng. *qualificative adjective*, Alm. *qualifikatives Beiwort*, *Eigenschaftswort*) ve *belirtme sıfatları* (Fr. *adjectif determinatif*, İng. *determinative adjective*, Alm. *Bestimmungswort*, *Bestimmungsbeiwort*) olmak üzere iki grupta incelenir (Atabay vd. 2003, 68-69). Sıfat terimi ilk olarak Dionysios Thrax'ın belirlediği sözcüğün Yunancasından çevrilmiştir (Aksan 2000, 95). Sıfatlar toplumdaki bireyler için kullanıldığında kişilerin birbirlerine yönelik bakış açıları, toplumun kültür yapısı, değer yargıları, yaşam biçimi gibi ayrıntılar da gözlemlenebilmektedir.

Bu çalışmada Kabalcı Yayınevi tarafından düzenlenen *Divânü Lugâti't-Türk* (MK) adlı eser ile DLT'nin Besim Atalay (Atalay) tarafından yapılan çevirisinin 2006 yılı basımı karşılaştırılmış; kadına, erkeğe, çocuğa ve genel olarak Türk toplumunun bütün bireylerine yönelik olumlu ve olumsuz niteleyiciler üzerinde durulmuş; toplumun bireylere hangi noktalardan baktıkları sıfatlar açısından ele alınmıştır. Böylece eski Türk toplumu ile günümüz Türk toplumunda önemli olan değerlerin karşılaştırması yapılmıştır. Gerekli görülen yerlerde de Sir Gerard Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (EDPT) adlı çalışmasıyla karşılaştırmalar yapılmış ve açıklamalarından yararlanılmıştır. Söz konusu niteleyiciler içinde kadınlara yönelik niteleyiciler *işler*, *özük*, *katun* "kadın" kelimeleri kullanılarak, erkekler için kullanılan niteleyiciler de *er* sözcüğü kullanılarak gösterilmiştir. Ancak bazı niteleyiciler "kişi" veya "kimse" kelimeleriyle yer almış, bazıları da herhangi bir kelimeyle kullanılmamıştır. Bu bölümlerde nitelemenin kadına mı yoksa erkeğe mi yönelik olduğu belirgin olmadığından söz konusu niteleyiciler için ayrı bir başlık açılmıştır. Dış görünüme yönelik niteleyiciler ise olumlu ya da olumsuz değerlendirmesine tâbi tutulmamıştır. Çocuklara yönelik de iki olumsuz niteleyici bulunmaktadır.

İnsanoğlunun medeniyet tarihi göz önünde bulundurulduğunda bu tarihin kadın ve erkeğin birlikte mücadelesi sonucu oluştuğu görülmektedir (Muhammethacı 1997, 713). Tarih boyunca da kurulan Türk devletlerinde yönetimde dahi erkekler kadar kadınların da etkili olduğu bilinmektedir. Ancak zaman içinde girilen farklı kültür çevrelerinin ve coğrafyaların etkisiyle kadınların rollerinde de birtakım değişiklikler olmuştur. Yaşanılan medeniyet çevrelerine göre kadınlar İslamiyet'ten önce göçebe hayat içinde ata binip kılıç kuşanmış, savaşçı özelliği ile de toplumda ön planda olmuştur. Yerleşik hayata geçildikten sonrasında ise özellikle İslamî kültür çevresinde kadın savaşçı özelliğini kaybetmiş, erkekten daha pasif bir konuma gelmiştir. Batı medeniyeti etkisi ile birlikte önce edebiyatta, sonra toplum hayatında kadının hakları savunulmuş ve kadın her anlamda erkeklerin yanı başında ilerlemiş ve erkeklerle eşit haklara sahip olmuştur (Kaplan 1995, 51). Geçirdiği birçok değişim evresine rağmen Türk toplum hayatında kadın ve erkeğin bir araya gelmesiyle meşru bir zeminde oluşan aile, her zaman kutsal sayılmış, toplumun mutluluğu ve gücü onu meydana getiren ailelerin mutluluğuna bağlanmış, kadın da eş ve anne vasıfları ile ailenin vazgeçilmez unsuru, erkeğin tamamlayıcısı olarak görülmüştür. Birçok savaşa ve göçe rağmen

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Türklerin yüzyıllar boyunca ayakta kalmaları da Türk toplumunun sağlam bir aile temeline dayanmasına bağlanmıştır (Gündüz 2012, 130, 140, 145). DLT’de de doğan, büyüyen, evlenen, çocuk doğuran, çocuk büyüten, beşik sallayan, çalışan, yemek pişiren, ip eğiren, boynuna boncuk kolye, parmağına yüzük, yanağına allık süren, saçına zülûf, perçem, kulağına inci küpe takarak süslenen, şarkı söyleyen, mutlu ya da mutsuz olan, erdemli ya da erdemsiz vasıflarıyla değerlendirilen kadının toplum yaşamındaki yeri ayrıntıları ile gözlemlenebilmektedir. Günümüz kadınının zaman içinde ne gibi gelişmeler kaydettiğini, ne gibi değişiklikler yaşadığını anlamak için bakılacak kaynaklardan birisi DLT’dir (Duvarcı 2008, 64-76; Gülsün 2009, 314). DLT incelendiğinde zaman içinde kadına yönelik birçok adlandırma bulunduğu ve bu adlandırmaların zaman içinde nasıl değiştiği de görülmektedir (Aksan 2008, 8). Eski Türk toplumunda kadın ağırlıklı olarak ahlakî bakımdan güçlü ya da zayıf olması temel alınarak değerlendirilmiştir. Buna göre ahlakî yönden güçlü kadınlar toplumda sevilmiş ve övülmüş; zayıf olan kadınlar ise yerilmiştir. Yine DLT’den elde edilen veriler ışığında XI. yüzyıl Türk toplumunda gücü elinde bulunduran ve toplumda asıl söz sahibi olan grubun erkekler olduğu görülmektedir. Dış görünüşle ilgili ayrıntıları yansıtan sıfatların yanı sıra asıl olarak karakter özelliklerinin yansıtıldığı sıfatlar, erkeklerde üzerinde durulan en önemli konunun cesaret, akıl, alçak gönüllülük, doğruluk olduğunu ortaya koymaktadır. Cesurluk, yiğitlik, yumuşak huyluluk, çalışkanlık, beceriklilik, merhametlilik, affedicilik, temizlik, incelik, yakışıklılık gibi vasıflara sahip erkekler övülmüş; sarhoş, yüz­süz, boşboğaz, tembel, haset, hilebaz erkekler ise yerilmiştir. Çocukların da sadece yaramaz, ele avuca sığmayan karakteri ile ilgili veriler divana dâhil edilmiştir. Bütün bu unsurlar dikkate alındığında Türk toplumunda geçmişten günümüze kadar bu değerlerin ağırlıklarının değişmediği, geçmişte övülen değerlerin günümüzde de aynı oranda önemsendiği; geçmişte yerilen, kötül­lenen kavramların da günümüzde aynı derecede kötülendiği, bu vasıflara sahip bireylerin toplumda yer edinemedikleri görülmektedir.

2. Kadınlar İçin Kullanılan Niteleyiciler

2.1. Kadınların Karakterine Yönelik Olumlu Niteleyiciler

2.1.1. İyi Huy

altun: altın (MK: 140). *özük*, kadınlara verilen bir lakaptır. Bu lakap Çiğil kadınları için kullanılır. Altın gibi temiz ruhlu kadına *altun özük* denir. İri taneli inciye *erdini* denildiği için bedeni inci gibi temiz olan kadına *ertini özük* denir. Bu kelimedede -t->-d- değişimi meydana gelmiştir (Atalay I: 71)¹.

ekeç: halkın kız kardeşiymiş gibi bilgece davranan küçük kız çocuğu. Bu ad bir sevgi göstergesi olarak verilir (MK: 252; Atalay I: 52).

2.1.2. Asalet

oğlağü²: bolluk içinde büyümüş ya da buna alışmış kimse. Nitekim *Katun*'lara (prensesler) *oğlağü katun* denir (MK: 352; Atalay I: 138).

¹ Bu ve bundan sonraki açıklamalarda MK ve Atalay’daki açıklamalar dikkate alınmış; ancak gerekli görülen yerlerde imla ve anlatım bozuklukları düzeltilmiştir.

² *oğlağü* kelimesi EDPT’de “nazik, narin” anlamıyla yer almaktadır (EDPT 1972, 86).

2.2. Kadınların Karakterine Yönelik Olumsuz Niteleyiciler

Ahlakî Zayıflık (Namus)

ekek: *ekek eşler* “para karşılığı başkalarıyla cinsel ilişkiye giren kimse” (MK: 252; Atalay I: 78)

oynaç: *oynaç eşler* “oynak kadın” (MK: 366; Atalay I: 120)

sürtük: *sürtük eşler* “cinsel olarak erkeklere değil de kadınlara ilgi duyan kadın”. Sürtünen, ovuşturulan herhangi bir şeye de “sürtük” denir (MK: 516; Atalay I: 477).

2.3. Kadınların Dış Görünüşüne Yönelik Niteleyiciler

erdini: ernsalsiz bir inci. Kadınlara yönelik olan *ertini özük* “emsalsiz bir vücudu olan kadın” sözü buradan hareketle kullanılır. dal (d) benzeşmeye maruz kalarak te (t) olmuştur; tıpkı Arapçadaki kök biçimi mudtakir (hatırlama) olan muddakir sözcüğü gibi. Burada da dal ile te arasında benzeşim ilişkisi söz konusudur (MK: 260; Atalay I: 71, 141).

yaldırık/yoldırık: *yaldırık nenğ* “tıpkı cilalanmış bir kâse ya da benzer bir şey gibi ışıldayan bir nesne”. Süslenip püslenmiş bir kadına da *yaldırık eşler* denir. Her iki kullanımda da ye (y) zammeli olabilir (MK: 652; Atalay III *yaldruk*: 432).

3. Erkekler İçin Kullanılan Niteleyiciler

3.1. Erkeklerin Karakterine Yönelik Olumlu Niteleyiciler

3.1.1. Cesaret / Dayanıklılık

alp: yiğit, kahraman, bahadır.

alp yağıda alçağ çoğıda “Yiğit düşman karşısında, yumuşak huylu adam savaşta belli olur.” (MK: 139; Atalay I: 41, 123, 139, 370, 388, 413; Atalay III: 332)

Şu dördlükte de kullanılır:

alp er tonğa öldi mü

eşiz ajuñ kaldı mu

ödleg öçin aldı mu

amdı yürek yırtılır

“Alp er Tonğa (Afrasiyap Han) öldü mü, kötü dünya kaldı mı, felek öcün aldı mı? Şimdi ülkesinin kederi ve feleğe duyulan öfkeyle) yürek yırtılır.” (MK: 139)

alpagut: tek başına düşmana saldıran, hiçbir şekilde yakalanmayan yiğit. Şu dördlükte de kullanılır:

budraç yeme kudurdi

alpagutın üdürdi

süsin yana kadırdı

kelgelimet irkişür

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

“(Yabaku kavminin beyi) Buğraç yine kudurdu, yiğitlerini ayırdı (seçti). Askerini yine (geri) döndürdü, (üzerimize) gelmek için toplaşıyorlar.”(MK: 139; Atalay I: 144)

ķurç: *ķurç temür* “çelik”. Güçlü adamlara takılan bir lakap olarak *ķurç eren* “dayanıklı adam” ifadesi kullanılır. Katı ve sert herhangi bir şey bu sözcükle anlatılır (MK: 450; Atalay I: 343).

ķüçlüg: *ķüç* “şiddet ya da zulüm”. Zulmeden bir kişiye *ķüçemçi*, güçlü bir kişiye *ķüçlüg* denir (MK: 330; Atalay III: 121).

ķür: *ķür er* “soğukkanlı, yürekli, sarsılmaz adam”. Şu atasözünde de geçer:

ķim ķür bolsa ķüwez bolur “Her kim yürekli ve sertse, mağrur olur.”

Şu dörtlükte de kullanılır:

ertiş suwı yemeki

sıtğap tutar bileki

ķümet anıñ yüregi

ķelgelimet irķiür

“Ertiş nehrinin Yemekleri, sıvadılar bilekleri; pek onların yürekleri, bizim üzerimize gelmek için toplaşıyorlar.” (MK: 335; Atalay I: 325)

laçin: şahin; yırtıcı bir kuş. Savaşta cesaret gösteren bir adam da *laçin* diye adlandırılır (MK: 339; Atalay I: 410).

tığrak: *tığrak er* “dayanıklı, güçlü adam”. Şu dörtlükte de kullanılır:

oğrak eri tığrak

yemi anıñ oğlak

süti üze sağrak

yeri taķı ağlak

“Oğrak kavmi dayanıklıdır, yedikleri oğlaktır. Kımızlarının üstünde her daim kadeh bulunur, üstelik ülkeleri de çoraktır” (MK: 561; Atalay I: 468)

yiğit: herhangi bir şeyin genç olanı (MK: 695)

ol yiğit bizge ķelgülık erdi “O yiğit bize gelmekte haklı idi.” (Atalay I: 25)

ot tütünsüz bolmas, yiğit yazuksuz bolmas “Ateş dumansız, genç günahsız olmaz.” (Atalay I: 400)

yürekliğ: *yürek* “yürek, kalp”, *yürekliğ* “yüreği pek, yiğit” (DLT III: 18). *yürekliğ er* “yürekli, cesur adam” (MK: 718; Atalay III: 51).

3.1.2. Akıl / Zekâ

bilge: zeki.

bilge erig edgü tutup sözün işit

erđemini öğreniben ışka sura

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

“Bilge kişiyi iyi tut, onun kelamını dinle; erdemini öğren ve öğrendiğini uygula.”

Buradan hareketle *bilge beg* “bilge, bilgili, zeki bey” adı türetilmiştir. Uygur hanına *köl bilge xan* “zekâsı göl gibi olan han” ya da *bügü bilge* “zeki” adı verilir. Burada bereketini, bolluğunu göstermek için zekâ su birikintilerine benzetilmiştir (MK: 188; Atalay I: 428).

öge: akıllı, olgun ve görmüş geçirmiş, halkın arasından bir adama verilen unvan (MK: 369; Atalay I: 11, 90). Bu adın kökeni şudur: Zülkarneyn Çin’e dek ulaştığında, Türk hakanı onunla savaşmak için tamamen gençlerden oluşan bir müfreze göndermiş. Bunun üzerine hakanın veziri “Sen onun üzerine gençleri yolladın; ancak onların yanında yaşı ilerlemiş, savaş meydanında deneyim kazanmış olgun bir adam da olmalıydı.” demiş. “Yani bir öge mi?” demiş. Vezir “Evet” diye yanıtlamış. Bunun üzerine hakan olgun bir adam yollamış. Müfreze Zülkameyn’in öncü birliklerine saldırmış ve onları bozguna uğratmış (MK: 369; Atalay I: 90)...

sak sak: Askerlerin arasındaki nöbetçilerin yaklaşan düşmana karşı kalenin, mevzilerin ya da atların savunulmasında hazır olunmasını emretmek için kullandıkları bir ifade. *sak sak* “hazır olun”; *sak er* “zeki ve tetikte adam” (MK: 469; Atalay I: 333)

yitig: *yitig er* “akıllı, keskin zekâlı adam” (MK: 697). [*yetik er* “işlerinde becerikli kimse, güç işleri başaran” (Atalay III, 18-12)]

yügrük: *yügrük at* “iyi koşan at, yarış atı”. Oğuzlar akıllı ve ferasetli bir âlime *yügrük bilge* der (MK: 716; Atalay III: 45).

3.1.3. Yumuşak Huyluluk / Alçak Gönüllülük / Ululuk / Utanma

amul: herhangi bir şeyin hareketsiz (sakin) olanı. Aynı zamanda yumuşak huylu (halîm) kişiye de *amul* denir. (MK: 142; Atalay I: 74). Şu dördlükte de kullanılır:

(Atını ardında bırakarak kendisini terk eden ve daha sonra atını almak için geri gelen gence onu vermeyi reddediyor.)

kança bardîng ay oğul

erdîng mende enç amul

attın amdı sen tünğül

kıldîng erse kıлмаğ

“Nereye gittin ey oğul? Sen burada rahat idin. Attan şimdi sen geçtin. Yapacağını yaptın.” (MK: 142)

kutkı: *kutkı er* “alçak gönüllü, yumuşak huylu kişi” (Atalay I: 427)

oğuğ: *oğuğ er* “uyanık (uyumayan) adam”. *oğuğ köngüllüg er* “uyanık kalpli adam, anlayışlı adam” (MK: 351; Atalay I *uğuğ*: 63)

tüzün: yumuşak huylu (halîm). Şu atasözünde de geçer:

tüzün birle uruş, utun birle tireşme “Yumuşak huylu kimselerle tartış (çünkü seninle uzlaşacaktır); ancak anlayışsız kimselerle tartışma (mutlak üstün gelirler).” (MK: 612; Atalay I: 221, 414).

uluğ: büyük (kebir) olan herhangi bir şey (MK: 620; Atalay I: 367; Atalay II: 19, 95). Şu dizelerde de kullanılır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

uluğluğuğ bulsa sen eğgü kıılın

bolđıl kişig beğler kıatın yaxşı ulan

“Büyük, itibar ve etki sahibi olduğunda davran. Beyler katında her zaman hayırlı işler yapan kimse ol” (MK: 620)

uyadsılık: *uyadsılık er* “utancın hâkim olduğu kimse” (MK: 629; Atalay I: 160)

3.1.4. Çalışkanlık / Yetenek

irig: irig er “sadık ve becerikli adam: Şu atasözünde de geçer:

irig erini yağlığ, ermegü başı kanlığ “Becerikli adamın dudağı yağlı, tembelin başı kanlı (Becerikli adam çok çalıştığı için iyi yemeği ve yağlı eti hak eder, böylece dudakları yağlanır; tembel olan, çalışmaya erinen ise çok dayak yer, bu nedenle başı kanar.)” Bu atasözü çok çalışmayı ve tembelliği bırakmayı öğütlemek için kullanılır (MK: 290; Atalay I *erik*: 70).

keçürgen:

Bu er ol telim iş keçürgen “Bu, becerikli ve işinde azimli bir adamdır.”

Aynı anlamı veren başka bir ifade de “ewürgen tewürgen”dir. Şu dürtlükte de kullanılır:

yağı otın öçürgen

toyđın anı köçürgen

ışlar üzüp keçürgen

teğdi oğı öldürü

“Savaş alanında düşman ateşini söndüren oydu, onların ordularını bizzat dağıtandı. Kararlı bir eylem adamıydı; ancak kaderin ölümcül oku onu yere yıktı.” (MK: 299; Atalay I: 521, 522)

sığırım: kayış (Oğuz lehçesi). *sığırım ışlığ er* “(üstlendiği) görevi yerine getiren ve geriye başkasının yapması gereken bir iş bırakmayan adam” (MK: 486; Atalay I: 485)

3.1.5. Nezaket

silig: *silig er* “zarif, temiz, yakışıklı, tatlı dilli bir adam” (MK: 496; Atalay I: 390)

taylañđ: *taylañđ er* “zarif ve güzel, çehresi temiz, giysileri şık kimse”. Bu kelime genellikle gençler için kullanılır: *taylañđ yigıt* “kibar ve zarif genç” (MK: 545; Atalay III: 386)

tayuk: *tayuk er* “genç, kibar ve zarif adam” (MK: 545; Atalay III: 166)

3.1.6. Güvenilirlik

inanç / manç: güvenilir, emin. Buradan alınarak *inanç beg* “kendisine itimat edilir bey” denir (MK: 290; Atalay I: 133). *men añađar inandığın* “Ben ona inandığım, güvendim.” (Atalay I: 206).

3.1.7. Saygınlık

külüğ: *kü* “halk arasında tanınma bildiren bir sözcük”. *külüğ bilge* “ünlü bir bilgin” (MK: 330; Atalay III: 212)

3.1.8. Soyluluk

tüplüg: *tüp* “bir insanın kökü ya da ad kökeni”. *tüplüg eren* “soylu adam” (MK: 605; Atalay III: 119).

3.1.9. Şans

kutluğ: *kutluğ nenğ* “kutlu (mübarek) herhangi bir şey”. Bir erkek adı olarak da kullanılır (MK: 456; Atalay I: 464). *kutluğ tegin* “kutsanmış köle” (MK: 546; Atalay I: 413).

3.2. Erkeklerin Karakterine Yönelik Olumsuz Niteleyiciler

3.2.1. Asabiyet / Geçimsizlik / Huysuzluk

axsunğ: *axsunğ er* “gürültü, patırtı çıkaran, kavga eden sarhoş adam”. Başka bir lehçedeki değişik hâli “axsum”dur (MK: 161; Atalay I: 116).

bağırılığ: *bağırılığ er* “kimseye boyun eğmeyen adam” (MK: 167; Atalay I: 494). Bu, anlam olarak Arapçadaki “gerçekte biz develerden daha yürekliyizdir” ifadesine benzer (MK: 167).

ısrım: *ısrım kişi* “dişlerini sıkımsı ve (öfkeli bir biçimde) kaşlarını çatmış adam” (MK: 282; Atalay I: 107)

kağıtgan: *bu er ol meni ol tutçı kağıtgan* “Bu, sürekli beni kızdıran ve canımı sıkan bir adamdır.” (MK: 401; Atalay I: 513)

keklig: *kek* “öç almak, intikam peşinde koşmak”. *öçlüğ keklig kişi* “öç almak isteyen adam” (MK: 300; Atalay II: 283)

kekmeç: *kekmeç er* “belalarla, felaketlerle çok haşır neşir olduğu için sertleşmiş, merhametsizleşmiş adam”. Bunun kökü *kek* “sıkıntı, güçlük”tir. Bu türden sıfatlar kurala istisna oluşturmaktadır, kural uyarınca da bu sözcük *kekmen* olmalıydı (MK: 301; Atalay I: 480).

ölütçi: *ölüt* “öldürme”. Buradan hareketle bir katile *ölütçi* denir (MK: 374; Atalay I: 52).

serker: haydut, eşkıya (Karluk lehçesi) (MK: 483; Atalay I: 457)

toğuşgan: *ol er ol yawlak toğuşgan* “O, savaşmayı seven kavgacı ve öfkeli bir adamdır” (MK: 581; Atalay I: 519).

tütsüg: *tütsüg kişi* “kavgacı, huysuz kimse” (MK: 610; Atalay I *tütsük*: 476)

yalaçı: *yalaçı er* “birini, bir şey nedeniyle suçlama konusunda aceleci davranan adam” (MK: 651; Atalay III: 35). Katlanmış ekmeğe *yalaçı yuvga* denir; çünkü bu ufak dokunuşla bile kırılır (MK: 651).

cabaç: *cabaç er* “soysuz, mayası bozuk, sütsüz adam” (Atalay I: 381)

çoç: *çoç er* “alçak, aşağılık adam” (Oğuz lehçesi) (MK: 240; Atalay III: 130)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

ıssız / essiz: *essiz kişi* “yüzsüz, arsız, hain, utanmaz adam”. *sin*’in katmerlenmesi pekiştirme içindir (MK: 267; Atalay I: 142).

kişirgek: *kişirgek er* “evinde bir kimseyi gördüğü zaman canı sıkılan, evi kendine dar gelen kişi” (Atalay II: 290)

kurğu: *kurğu er* “ağırbaşlı olmayan ve zevzek adam” (MK: 451; Atalay I: 426)

suk: *suk er* “aç gözlü kimse” (MK: 509; Atalay III: 130)

ötrük³: hileci, dolap çeviren adam (Oğuz lehçesi). Şu dizelerde de kullanılır:

ütrük ötün oğrılayı yüzge bakar

elgin tüşüp berrmiş aşığı başra kaçır

“Düzenbaz ve adı olan kimse (konuğunun) yüzüne sanki hırsızmış gibi bakar (böylece insanlar arasında ayırt edilebilir). Konuğunu över; ama verdiği yemeği onun başına kakar” (MK: 381; Atalay I *ütrük*: 101, 102)

yalğu⁴: dedikoducu, rezil bir adam (Oğuz lehçesi) (MK: 653). [yalğu: ahmak, alçak, beyinsiz adam (Oğuzca) (Atalay III: 33)]

yanğılgan: *yanğılgan er* “yapmaya başladığı her işi unutan ya da yanlış yapan adam” (MK: 659; Atalay III: 388).

yunçığ: *yunçığ er* “zayıf, kötü durumda olan adam”. Şu dördlükte de kullanılır:

öğleg arığ kewredi

yunçığ yawuz tawradı

erdem yeme sewredi

ajun beği çertilür

“Dünyanın beyi (Afrasiyab Han) göçüp gittiğinden beri zaman tümünden gevşedi, düşkün ve gizlenmiş olan giderek güçlendi (ve) erdem zayıfladı.” (MK: 711; Atalay III: 41)

3.2.2. Halk Arasında Sevilme

kağılgan: *kağılgan soğılgan:* *bu er ol telim kağılgan soğılgan* “Bu, insanların darbeleriyle itilip kakılan bir adamdır.” (MK: 400; Atalay I: 520)

kılsığ: *kılsığ er* “huyu köleye benzeyen adam” (MK: 449; Atalay I: 465; Atalay III: 128)

süründi: *süründi er* “her mekânın istenmeyen kimsesi olan, her yerden kovulan adam” (MK: 517; Atalay I: 449)

3.2.3. Tembellik

sarıçğa: çekirge. Tembel ve uyuşuk adam da buna benzetilir ve *sarıçğa er* denir (MK: 470; Atalay I *sarıçğa*: 489).

³ age. *ötrük* “hilekâr, düzenbaz” (EDPT 1972, 66)

⁴ age. *yalğu* “aşâğılık, alçak adam” (EDPT 1972, 925)

tezgek: *tezgek er* “işten ya da benzeri şeylerden kaçan adam” (MK: 559; Atalay II: 289)

3.2.4. Boşboğazlık

munğan: *munğan kişi* “boşboğaz, geveze kimse” (MK: 345; Atalay I: 440, 476)

yañğşak: *yañğşak er* “geveze adam” (MK: 660; Atalay III: 384). Şu dizelerde de geçmiştir:

bulgak üküş bolsa kaçan biligiñ yiter

yañğşak telim sayrap anı tamgaq katar

“Karışıklık çok olursa bilgin kaybolur, yañşak çok söylerse ağzının kurumasından çenesi yorulur” (Atalay I: 467)

3.2.5. İhmalkârlık / Şaşkınlık

endik: *endik er* “saf adam” (MK: 258; Atalay I: 106). Şu atasözünde de geçer:

endik uma ewligni ağırlar “Şaşkın konuk ev sahibini ağırlar.” Bu aslında konuğun ağırlanması gerektiği anlamına gelir (MK: 258; Atalay I: 106).

osayuk⁵: *osayuk er* “ihmalkâr adam” (MK: 362; Atalay I *usayuk*: 160)

3.2.6. Şanssızlık

ķutsuz: bahtı kara, talihi kapalı, şanssız. Şu atasözünde de geçer:

ķutsuz ķuduğka kirse ķum yağar “Bahtsız kuyuya girse gökten (üzerine) kum yağar”. Bu anlam olarak Arapçadaki “ileriye gittikçe talih, geriye geldikçe felaket getirir” sözüne benzer (MK: 456; Atalay I: 457).

yođut⁶: *yoğut neñg* “kendisinde hiçbir şey olmayan (uğursuz) nesne”. Birine hakaret etmek için *yoğut* denir (MK: 699; Atalay III *yudut*: 8).

3.3. Erkeklerin Dış Görünüşüne Yönelik Niteleyiciler

ķarnağ: *ķarnağ er* “koca göbekli adam” (MK: 407; Atalay I: 491)

ķırbas: *ķırbas er* “başımın saçı dökülerek artık başında saç bitmeyen kimse” (Atalay I: 459)

yumuz: *yumuz (yumuz) er* “tombul, semiz adam” (MK: 710; Atalay III: 10)

4. Her İki Cinsiyet İçin Kullanıldığı Düşünülen Niteleyiciler

4.1. Her İki Cinsiyet İçin Kullanıldığı Düşünülen Karaktere Yönelik Olumlu Niteleyiciler

4.1.1. Dayanıklılık

münsüz: *mün* “hastalık, kusur” (MK: 346; Atalay III *mur*: 140). *münsüz kişi* “sağlam kimse”. Şu atasözünde de geçer:

⁵ age. *osayuk* (EDPT 1972, 253).

⁶ age. *yodut* “zarar verici, kötü” (EDPT 1972, 886)

yalnıguık oğlı münsüz bolmas “Âdemoğlu kusursuz ya da hastalıksız olmaz” (MK: 346)

taşırkan: *taşırkan közlüğ* “gözü pek adam” (MK: 539). [taşırkan közlüğ: patlak gözlü, lokma gözlü (Atalay I: 521)]

4.1.2. Çalışkanlık / Yetenek

tawrak: çabukluk, sürat. *tawrakın kel* “çabuk gel”. Bu kelime sıfat olarak da kullanılır: *tawrak işçi* “çalışkan işçi” (MK: 543; Atalay I: 468)

uz: *uz kişi* “zanaatında mahir (eli uz) olan kimse” (MK: 630; Atalay I: 46)

4.1.3. Yumuşak Huyluluk / Alçak Gönüllülük / Utanma

alçak: yumuşak huylu, uslu (MK: 138; Atalay I, 100)

bağırsak: *bağırsak kişi* “şefkatli, iyi kalpli kişi” (MK: 167; Atalay I: 502)

sun: *sun kişi* “uysal ve iyi huylu kimse” (MK: 508; Atalay III: 138)

tölek: sessiz, rahat, sakin. Şu atasözünde de geçer:

aç ewek, tok tölek “aç (yemek için) telaşlı, tok sakin olur (yemek geç kalırsa sinirlenmez)” (Oğuz lehçesi) (MK: 584; Atalay I: 387)

yavaş: *yavaş kişi* “yumuşak huylu, mülayim kimse”. Benzer bir şekilde uysal ya da evcil bir hayvana da *yavaş* denir (MK: 675; Atalay III: 10).

yazuksız: yazuk “günah”

ot tütünsüz bolmas, yigit yazuksuz bolmas “Dumansız ateş olmaz, (benzer bir şekilde) günahsız genç yoktur.” Bu atasözü, bir günah işleyen ve insanlar tarafından suçlanan bir genci mazur görmek için kullanılır (MK: 680; Atalay I: 400; Atalay III: 16).

uwutllug: *uwutllug kişi* “utangaç kimse” (Atalay I: 146)

4.1.4. Güvenilirlik

bütün⁷: herhangi bir şeyin güvenilir ve sağlam olanı. *çın bütün kişi* “kendine güvenilen, doğru kimse” (MK: 215; Atalay I: 398)

4.1.5. Cömertlik

akı: eli açık, cömert. Cevizin iyisine *akı yağağ* denir (MK: 146; Atalay I: 90).

4.2. Her İki Cinsiyet İçin Kullanıldığı Düşünülen Karaktere Yönelik Olumsuz Niteleyiciler

4.2.1. Asabiyet / Geçimsizlik / Huysuzluk

arkuk: *arkuk kişi* “dik kafalı kimse” (MK: 151; Atalay I: 109)

⁷ age. *çın bütün kişi* “güvenilir ve samimi kimse” (EDPT 1972, 306).

bürge⁸: pire. Noksan akıllı kişiye de *bürge kişi* denir (MK: 213). [bürge kişi: Bir yerde duramayan zevzek, taşkın kimse (Atalay I, 427)]

çotur⁹: *çotur kişi* “huysuz, öfkeli kimse” (MK: 241; Atalay I *çotur*: 363)

el: *el kişi* “kötü, aşağılık kişi” (MK: 254; Atalay I: 49)

esrük: sarhoş (MK: 267; Atalay I: 105; Atalay II: 289; Atalay III: 194). *esrük adıldı* “Sarhoş ayıldı.” (Atalay I,194).

karğış: lanet, ilenme. *teñgri karğışı anıñg üze* “Tanrının laneti onun üzerinde”. Bu sözcük sıfat olarak da kullanılabilir: *karğış kişi* “lanetli kişi (mel'un)” (MK: 404; Atalay I: 461)

katkı: *katkı kişi* “mizacı sert olan, kimseye boyun eğmeyen kişi” (MK: 414; Atalay I: 427)

kirtüç: *kirtüç kişi* “herkese kin besleyen ve huysuz kişi” (MK: 316; Atalay I: 455)

küçemçi: *küç* “şiddet ya da zulüm”. Zulmeden kişiye *küçemçi* denir (MK: 330; Atalay III: 121).

kündi: rezil, aşağılık, iğrenç (Oğuz lehçesi). *ol kündi kişi ol* “O, aşağılık bir adamdır”. Bazı durumlarda bu kelime konuşmanın akışı kesildiğinde arayı doldurmak için kullanılır (MK: 334; Atalay I: 419).

teviz¹⁰: bataklık ya da çorak yer. *teviz kişi* “haset eden kimse” (MK: 552; Atalay I *teviz*: 365).

teşik: obur, karnı doyduğu halde gözü doymayan kimse (MK: 557; Atalay I: 387)

uçuz: Aşağılık ve rezil adama *uçuz* denir: *beğ anı uçuzladı* “Bey onu küçümsedi.” (MK: 614; Atalay I: 54)

yazukluğ: günahkâr (MK: 680; Atalay III: 50)

yolsuz: yolunu azıtan kimse (Atalay III: 40)

4.2.2. Tembellik

ermegü: tembel, miskin. Şu atasözünde de geçer:

ermegüğe bulut yük bolur “Miskin kişiye bulut (bulutun gölgesi) bile yük olur.” (MK: 263; Atalay I, 138, 42)

tın: *tın kişi* “tembelce yatan, bir işle uğraşmayan kimse”. Birkaç gün boyunca yatarak dinlenen bir hayvan için de bu sözcük kullanılır (MK: 563; Atalay III: 138).

tüşük: *tüşük kişi* “miskin, aylak kimse” (MK: 611; Atalay I: 387)

yatuk: *yatuk neñg* “atılan, unutulmuş bir şey”. *yatuk kişi* “tembel kimse”. Oğuzların kendi ülkelerinde bir zümre vardır ki bunlar asla göç etmez ya da akınlara ve seferlere katılmazlar, bunlara *yatuk* “tembel olanlar, geride bırakılmışlar” denir (MK: 675; Atalay III: 14).

⁸ age. *bürge kişi* “endişesiz, tasasız, kararsız adam” (EDPT 1972, 362)

⁹ age. *çotur kişi* “kötü karakterli kimse” (EDPT 1972, 403)

¹⁰ age. *teviz kişi* “haset, kıskanç kimse” (EDPT 1972, 448)

4.2.3. Boşboğazlık

sözeᅇgri: *sözeᅇgri kişi* “heyecanlı bir şekilde saçma sapan konuşan kimse”(MK: 505; Atalay III: 389)

4.2.4. Gafillik / İhmalkârlık / Şaşkınlık

munduz: budala, şaşkın. Şu atasözünde de geçmiştir:

neçe munduz erse eş edgü, neçe egri erse yol edgü “Ne kadar budala da olsa bir yoldaş iyidir; ne kadar eğri de olsa bir yol iyidir. (Yoldaş şaşkın olsa bile bu durum çölde yalnız olmaktan daha iyidir, yol eğri olsa bile bir yolda gitmek çölde başıboş gezmekten daha iyidir, bir yol mutlaka bir hedefe ulaşır.)” (MK: 345; Atalay I: 458)

ögsüz: öksüz, şaşkın. Bunun kök biçimi ög “anlayış”tır (MK: 371; Atalay I *öksüz*: 96).

sibiz: *sibiz kişi* “sakar ve dalgın kimse” (MK: 494; Atalay I: 406)

telü: ahmak (Oğuz lehçesi) (MK: 549; Atalay III: 232)

osal¹¹: *osal kişi* “savsak, özen göstermeyen kimse” (MK: 362; Atalay I *usal*: 122)

4.2.5. Korkaklık

beliᅇgçi: *beliᅇg* “yaklaşmakta olan bir düşmanın etkisiyle halkı saran korku”. Herhangi bir şeyden ürküp kaçmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır (MK: 182). Çok korkak, ürkek kimseye *beliᅇgçi kişi* denir (Atalay III: 370, 371).

tezig: korku ve dehşet (ve ardından gelen kaçış). *tezig kişi* “bir şeyden kaçan kimse” (MK: 559)¹²

4.2.6. Dürüst Olmama / Kararsızlık

kıyık: sözde durmamak. Bu kelime sıfat olarak da kullanılabilir: *kıyık kişi* “sözünde durmayan kimse” (MK: 431; Atalay III: 167)

yalᅇan: yalan. Bu sözcük aynı zamanda sıfat olarak da kullanılır: *yalᅇan kişi* “yalancı” (MK: 652)

yayıᅇ: *yayıᅇ kişi* “kararsız, döneᅇ, bir ona bir buna meyleden adam”. gayn’lı biçimi (yayıᅇ) deᅇişik sesletimi (MK: 677; Atalay III: 23)

yayıᅇan: *yayıᅇan kişi* “kararsız, bir işte sebat etmeyen kimse” (MK: 677; Atalay III: 55)

4.2.7. Cimrilik

kırt: *kırt ot* “kısa ot”, *kırt saç* “kısa saç”, *kırt kişi* “kötü huylu ve pinti kimse” (MK: 427; Atalay I: 342).

¹¹ age. *osa* “ihmal, dikkatsizlik”, *osal kişi* “ihmalkâr, dikkatsiz kişi” (EDPT 1972, 246)

¹² Bu kelime Atalay I’de *tezik* “halk arasında ürküntü”, *tezik kişi* “işten kaçan kimse” şeklinde yer almaktadır (Atalay I: 387). EDPT’de ise *tezig kişi* “kaçan, çekinen kimse” anlamıyla yer almaktadır (EDPT 1972, 574).

saran: *saranlık* “cimrilik” (MK: 470)

bakmas bodun sewüksüz

yudkı yüzi saranğa

kazğan oliç tüzünlük

qalsun çawıñ yarınka

“Halk sevgisiz, cimri ve asık suratlı kimseye bakmaz. Oğlum iyi huy kazan, adın yarınlara kalsın (yarın da anılsın)” (MK: 420; Atalay II: 250)

4.2.8. Müsriflik

saçgak: *saçgak kişi* “varlığını saçıp savuran, çarçur eden kimse” (MK: 460; Atalay I: 470).

4.3. Her İki Cinsiyet İçin Kullanıldığı Düşünülen Dış Görünüşe Yönelik Niteleyiciler

axsak: topal, aksak (MK: 160; Atalay I: 119)

taz: dazlak, kel (MK: 545). *Taz başı iymaqlandı* “Kelin başı bozuldu, kelliği arttı.” (Atalay I: 313; Atalay II: 41)

5. Çocuklar İçin Kullanılan Niteleyiciler

yoduğ: Oğlan çocuklarına sövmek için kullanılan bir kelimedir (Kençek lehçesi). “yoduğ” kelimesiyle eşdeğerli olarak kullanılır (MK: 698; Atalay III *yuduğ*: 13).

ısız: ele avuca sığmayan haşarı çocuk (Atalay I: 122)

6. Sonuç

DLT’de insanlar için kullanılan niteleyicilerden yaklaşık %94’ü karaktere, % 6’sı dış görünüşe yöneliktir. Olumsuz niteleyiciler olumlu niteleyicilere göre ağırlıktadır. Buradan hareketle, eski Türk toplumunda asıl üzerinde durulan konunun insanların karakter özelliği olduğu anlaşılmaktadır.

DLT’de 124 sıfattan yaklaşık % 6’sı kadınlara, % 52’si erkeklere yöneliktir. Kadınlara yönelik niteleyicilerden altısı kadınların karakter özelliği, ikisi dış görünüşü ile ilgilidir. Bu niteleyicilerden kadının ahlakî vasıflarının (namusunun) toplumda önemsendiği, ahlakî yönden güçlü kadınların toplumda övüldüğü, ahlakî yönü zayıf olan kadınların ise yerildiği ve toplumca hoş karşılanmadığı görülmektedir. Dikkati çeken bir diğer husus da kadınlar için kullanılan lakaplardır. “özük” ve “katun” kelimeleri olumlu niteleyicilerin yanında, “eşler” kelimesi de olumsuz niteleyicilerin yanında yer almıştır. *eşler* kelimesinin bir diğer niteleyicisi olan *yaldırık* ise dış görünüşe ait bir niteleyici olduğu için olumlu ya da olumsuz bir sınıflandırmaya dâhil edilmemiştir.

Erkeklerin karakterine yönelik niteleyicilerden % 48’i olumlu, % 52’si olumsuz niteleyicidir. Olumlu niteleyiciler içinde % 30’luk bir orana sahip olan cesaret olgusunun diğer olumlu niteleyicilere göre daha önemli olduğu görülmektedir. Cesarettten sonra önemi vurgulanan kavramlar ise yumuşak huyluluk, alçak gönüllülük, çalışkanlık ve kibarlıktır. Bu kavramlar dikkate

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

alındığında günümüzde olduğu kadar kadim Türk toplumunda da söz konusu olguların yerinin çok önemli olduğu ve bu önemin geçmişten günümüze kadar devamlılık arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu değerler, tarihî süreç içinde Türk toplumunun vazgeçilmez yapı taşlarından olagelmıştır. Söz konusu karakter özelliklerine sahip erkek ya da kadınlar toplumca sevilmiş ve sayılmış, toplumda her zaman söz sahibi olmuştur. Bunun yanı sıra erkeklerin karakterine yönelik olumsuz niteleyicilerin % 66'lık oranını asabiyet, geçimsizlik, huysuzluk kavramları oluşturmaktadır. Bu orandan da anlaşıldığına göre insanlarla geçinemeyen, sürekli kavga çıkaran, ahlakî yönden zayıf ve tembel, nerede ne söylediğini bilmeyen insanlar günümüz Türk toplumunda olduğu gibi eski Türk toplumunda da sevilmemiş, değer görmemiş ve her fırsatta yerilip toplumdan dışlanmışlardır. % 40'lık niteleyicinin kadına mı, yoksa erkeğe mi yönelik olduğu açık değildir, bu nedenle her iki cinsiyet için de kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. İlgili sıfatlara göz gezdirildiğinde de yumuşak huylu, alçak gönüllü, merhametli, çalışkan, güçlü, güvenilir ve cömert olan insanların toplumda itibar gördüğü, bu değerlerin geçmişten günümüze kadar Türk toplumunda yerinin değişmediği ve her şeyden üstün tutulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca asabi, geçimsiz, tembel, boşboğaz, şaşkın, ihmalkâr, korkak, kararsız, cimri ve müsrif insanlar o dönem Türk toplumunda yer görmemiş, sevilmemiş ve her fırsatta yerilmiştir. Söz konusu olumsuz niteliklere sahip insanların günümüz Türk toplumunda da yer görmediği kabul edildiğinde, bu değerlerin tarihî süreç içinde devamlılık arz ettiği anlaşılmaktadır. DLT'de çocuklara yönelik olumlu niteleyiciler kullanılmamıştır.

“akı, ekeç, alp, bilge, bükü, yiğit, öge, küçemçi, laçın, tüzün, uluğ, axsağ, esrük, munduz, saran, serker, taz, telü, uduz, yalğu” gibi sıfatlar DLT'nin bazı bölümlerinde adlaşmıştır.

İnsanlara yönelik bazı sıfatlarda da nitelemeyi güçlendirmek için nesnelere, metallere, bazı bitki, havyan ve organlardan aktarmalar yoluyla dilin çeşitli anlatım imkânlarından da yararlanıldığı görülmektedir.

KISALTMALAR

age. : adı geçen eser

Alm. : Almanca

Atalay : Divanü Lugati't-Türk I-II-III-IV

DLT : Dîvânu Lugâti't-Türk

EDPT : An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

Fr. : Fransızca

İng. : İngilizce

MK : Kâşgarlı Mahmud (2005). **Divânü Lugâti't-Türk**, Birinci Basım, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

TDK : Türk Dil Kurumu

ÇEVİRİYAZI (TRANSKRİPSİYON) İŞARETLERİ

ë : kapalı e

đ : zel, peltek z

ğ : arka damak g'si

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- x : ħ, hırıltılı h
k : arka damak k'si
ng̃ : nazal n, geniz n'si

KAYNAKÇA

- AKALIN Şükrü Halûk (2008). "Kaşgarlı Bin Yaşında", **Türk Dili**, S. 683, Ankara, 479-483.
- AKSAN Doğan (2000). **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara: TDK Yayınları.
- AKSAN Doğan (2008). "Divan'da XI. Yüzyıl Türk Yaşamıyla İlgili Kayıtlar Üzerine", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 5, S. 4, Aralık 2008, 7-12.
- ATABAY Neşe vd. (2003). **Sözcük Türleri**, 2. Basım, İstanbul.
- ATALAY Besim (2006). **Divanü Lugati't-Türk I-II-III-IV**, Ankara: TDK Yayınları.
- CLAUSON S. G. (1972). **An Etymological Dictionary of PreThirteenth-Century Turkish**, Oxford: Oxford University.
- DUVARCI Ayşe (2008). "Divanü Lugati't-Türk'te Kadın Terminolojisinin Değerlendirilmesi", **Rize Üniversitesi Uluslararası Kaşgarlı Mahmut Sempozyumu Bildirileri**, (17-19 Ekim 2008), Rize: Rize Üniversitesi Yayınları. 64-76, 516-526.
- ERCİLASUN Ahmet Bican (2006). **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, 3. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGİN Muharrem (2002). **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- GÜLSÜN Arife (2009). "Divanü Lugati't-Türk'te Kadın ve Onun Dünyası", **II. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi (28-30 Mayıs 2008, Ankara)**, Ankara: TDK Yayınları, 313-346.
- GÜNDÜZ Ahmet (2012). "Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi", **JASS**, Volume/Issue 5/5, October 2012, 129-148.
- KAÇALIN Mustafa S. (2008). "Divanü Lugati't-Türk Üzerine Birkaç Söz", **Türk Dili**, S. 683, Ankara, 528-542.
- KAPLAN Mehmet (1995). "Dede Korkut Kitabında Kadın", **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 99-112.
- KÂŞGARLI Mahmud (2005). **Divânü Lugâti't-Türk**, Çeviri, Uyarlama, Düzenleme: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser, Birinci Basım, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- MUHAMMETHACI Kambemisa (1997). "Efsane ve Rivayetlerde Tasvir Edilen Kadın Tipleri Üzerine", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 713-721.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

